

WPŁYW KRYZYSU GOSPODARCZEGO Z LAT 90. XX W. NA SPOŁECZEŃSTWO JAPONII

Kiedy gospodarka japońska przestała być przedmiotem dumy narodowej, Japonia uzyskała wątpliwy zaszczyt bycia numerem jeden [w tym regionie] pod względem stopnia deprawacji, plasując się w rankingu upadku narodowej moralności tuż za Stanami Zjednoczonymi.

Prof. Nakanishi

Wstęp

Społeczeństwo Japonii większości Polaków kojarzy się z silnym przywiązaniem do pracy, Cesarza, rodziny. W końcu nie przypadkiem były prezydent Lech Wałęsa zawsze chciał nam zbudować drugą Japonię. W polskiej prasie co jakiś czas pojawiają się artykuły o śmierci przepracowanego Japończyka, który zginął w wyniku przemęczenia, biorąc 100 nadliczbowych godzin miesięcznie. W naszej pamięci pozostają kroniki filmowe z czasów II wojny światowej, kiedy to japońskie samoloty pilotowane przez samobójców rozbiły się na amerykańskich okrętach wojennych. Piloci ci gotowi byli oddać własne życie za Cesarza. Jednak obraz ten został utrwalony w naszej świadomości w czasach II wojny światowej oraz rozwoju gospodarczego Kraju Kwitnącej Wiśni po tym światowym konflikcie. Pod koniec XX w. w samej Japonii, jak i jej najbliższym otoczeniu, nastąpiło szereg zmian, które niekorzystnie wpłynęło na Japonię oraz jej mieszkańców. Wśród najważniejszych musimy wymienić na pierwszym miejscu kryzys gospodarczy z lat 90. Kryzys, który zdecydowanie odcisnął swoje piętno na narodzie Kraju Wschodzącego Słońca.

W pierwszej części mojej pracy przedstawiam czynniki, które ukształtowały społeczeństwo Japonii, narodu egzotycznego dla większości Polaków. W kolejnej części omawiam kryzys gospodarczy z lat 90. oraz jego wpływ na jednostkę, społeczeństwo oraz politykę Japonii.

Charakterystyka społeczeństwa Japonii

Wśród determinantów, które ukształtowały japońskie społeczeństwo wymieniam się ukształtowanie powierzchni kraju, izolacyjne położenie oraz klimat. Zdecydowana większość, tj. ponad $\frac{3}{4}$, powierzchni Kraju Wschodzącego Słońca stanowią tereny góryste. Przez wieki ponad 90% mieszkańców żyła w takim właśnie terenie zajmując się głównie rolnictwem. Podstawowym miejscem zamieszkania ludności była wioska położona w terenie trudnodostępnym, często odizolowana od świata zewnętrznego i mająca do najbliższej osady kilkanaście kilometrów drogi. Słowa Minoru Kidy o „wiosce jako podłożu japońskiej kultury” potwierdzają tylko tę teorię. Dodatkowo terytorium Japonii, będące niewiele większe od Polski i posiadające powierzchnię ponad 377 tys. km², jest położone na 6 800 wyspach. Odizolowane położenie sprawiło, że wyjątkowo silne relacje miał Japończyk ze swoją rodziną oraz innymi najbliższymi członkami swojej społeczności, będąc mocno przywiązany do grupy. Izolacyjne poło-

żenie wysp względem kontynentu¹ wpłynęło także na dzieje polityczne Japonii. Kraj Kwitnącej Wiśni przez wieki nie był zagrożony inwazją, podbojem czy większym konfliktem zbrojnym. Co prawda czasy względnego pokoju przerywały wojny domowe, ale nigdy nie przyjęły one formy totalnego konfliktu, który mógł ogarnąć całe terytorium. Japonia tylko raz, nie licząc amerykańskiej okupacji po II wojnie światowej, była zagrożona przez inwazję zewnętrzną. W 1281 r. flota mongolska szykowała się do podboju wysp. Jednak pogoda (tajfun) rozbiliła flotę, tym samym uniemożliwiając inwazję. Japończycy uznali ten tajfun za opiekę bogów i nazwali go *Kamikadze* (boski wiatr). W późniejszym czasie pogląd ten zapoczątkował ideologię, w której Japończycy uznali się za „naród wybrany”, chroniony przez bogów i niepokonany².

Od czasów Restauracji Meiji, zapoczątkowanej wstąpieniem na tron Cesarza Mutsuhito w roku 1868, nastąpił gwałtowny rozwój przemysłowy Japonii, skutkujący szybką urbanizacją kraju. W roku 1878 odsetek Japończyków mieszkających w miastach wyniósł niespełna 10%, w latach 30. XX w. już 35%, w latach 70. wzrósł do 76%, obecnie zaś wynosi 78%³. Szybka urbanizacja kraju nie przyniosła jednak zerwania podstawowej cechy charakterystycznej dla Japończyków, jakim było przywiązanie do rodziny.

W okresie po I wojnie światowej zawiedzenie, wynikające z niewystarczających nabytków terytorialnych uzyskanych po przyłączeniu się do państw Ententy oraz trudnej wewnętrznej sytuacji politycznej sprawiło, iż nacjonalizm stał się ideologią przewodnią w japońskiej polityce. Japończycy postanowili zagarnąć podbojem całą Azję Wschodnią i byli w tym celu gotowi oddać życie za „boskiego” Cesarza. Nie przypadkiem piloci-samobójcy zostali nazwani „boskim wiatrem”. Jednakże Japończycy zostali zmuszeni do kapitulacji. 15 VII 1945 r. po raz pierwszy usłyszeli głos „boskiego” Cesarza Hirohito w rozgłosni radiowej NHK, informujący ich o kapitulacji Kraju Kwitnącej Wiśni. Cesarz zakończył swoje wystąpienie następującymi słowami: „Wierzmy w wieczność naszej ziemi, z pokolenia na pokolenie mocno spajającej cały kraj jako jedną rodzinę. Biorąc na siebie ciężki obowiązek i myśląc o czekającej nas długiej drodze, skierujcie Wasze wszystkie siły na budowę przyszłości. Oczekujemy, że wysokie morale i jasno określony cel rozwiną istotę charakteru narodowego i pozwolą nam nadszyc za postępem świata. Nasi poddani, bądźcie posłuszni naszej woli”⁴. Największe obawy o przyszłość narodu Kraju Kwitnącej Wiśni mieli Amerykanie, którzy uważali, że Japończycy nie zrezygnują z militarystyki i będą na każdym kroku sabotować amerykańskie wojska okupacyjne. Jednak Japończycy posłuchali woli swojego cesarza i podjęli wysiłek na rzecz budowy przyszłości. Swoje wysokie morale postanowili wykorzystać w ciężkiej pracy. Pracowitość ta, która po części jest pozostałością społeczeństwa agrarnego, sprawiła, że Japonia w ciągu czterech dekad z kraju zniszczonego wojną stała się drugą potęgą gospodarczą świata. Gospodarka zaś stała się przedmiotem dumy narodowej. Stan ten utrzymał się do kryzysu gospodarczego w latach 90.

¹ Główne japońskie wyspy położone są w odległości 40 km od terytorium Federacji Rosyjskiej (Cieśnina La Perouse’a oddzielająca Hokkaido od Sachalinu), 180 km od Korei Południowej (Cieśniny Koreańska i Cuszimka od wyspy Honsiu), ok. 700 km od Korei Północnej, ok. 760 km oddziela wyspę Kiusiu od Chińskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej, a 960 km od Tajwanu.

² M. Lisiecki, *Polityczny wymiar geografii. Geograficzne determinanty japońskiej świadomości narodowej*, [w:] *Meandry Japońskiej Polityki*, red. J. Marszałek - Kawa, Toruń 2008, s. 89-113.

³ R. Mydel, *Japonia*, Warszawa 1983, s. 107.

⁴ E. Palasz-Rutkowska, K. Starecka, *Japonia*, Warszawa 2004, s. 187.

Kryzys gospodarczy lat 90.

Kryzys gospodarczy w Japonii został zapoczątkowany w styczniu 1990 r. krachem na Gieldzie Tokijskiej, spowodowanym „pęknięciem bańki mydlanej” (jap. *bazaru keizai*) na rynku nieruchomości. Sztuczne windowanie cen nieruchomości w Japonii doprowadziło do sytuacji, kiedy cena za nią nie opowiadała realnej wartości. Dla lepszego zobrazowania sytuacji wystarczy podać fakt, że wartość handlowa ziemi w Japonii była trzykrotnie większa niż w Stanach Zjednoczonych, których powierzchnia jest dwadzieścia pięć razy większa od Kraju Kwitnącej Wiśni. Pęknięcie spowodowało spadek cen nieruchomości o 30%, natomiast sama giełda straciła 60% wartości. Do sierpnia 1992 r. wartość indeksu *Nikkei* spadła z 38 915 do 14 309 jenów. Zła sytuacja gospodarcza odbiła się na wzroście gospodarczym, który spadł z 5,5 do 0,2%⁵. Kryzys doprowadził także do zamknięcia wielu zakładów pracy i przeniesienia części produkcji do Chin przez japońskie koncerny. Bezrobocie uległo podwojeniu i wzrosło z 2,1% do astronomicznego, jak na japońskie warunki, poziomu 4,4%⁶. Sytuacja gospodarcza nie poprawiła się w kolejnych latach ze względu na kryzys bankowy w Azji Południowej. Dopiero na początku nowego tysiąclecia sytuacja uległa zmianie na skutek reform przeprowadzonych przez premiera Junichiro Koizumiego oraz ogólnościowej poprawie koniunktury. Obecny kryzys gospodarczy, który wydaje się być najpoważniejszym po II wojnie światowej, również dotknął Japonię, której wzrost gospodarczy znowu spadł do 0,7%⁷.

Przemiany w Japonii

Kryzys gospodarczy przełożył się od razu na pogorszenie sytuacji materialnej przeciętnego Japończyka w postaci spadku miesięcznego dochodu o 8% z 4 920 do 4 505 dolarów w przeciągu 10 lat⁸. Mimo że kwota 415 dolarów, przy dochodach 4 505 dolarów, wydaje się dla nas (mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej) niewielką, Japonia, która posiada jeden z najwyższych wskaźników PKB na jednego mieszkańca, należy także do najdroższych państw świata. W końcu na liście najdroższych miast na świecie Tokio i Osaka zajmują czołowe miejsca⁹. Dla większości Japończyków budowa własnego domu pozostaje nierealnym marzeniem, a hotele kapsułkowe, oszczędzające miejsce, stają się oczywistością. W tej sytuacji ta niewielka kwota 415 dolarów wydaje się znaczącą sumą. Jednak największy wpływ na życie przeciętnego Japończyka miał kres dożywotniego zatrudnienia, zwanego *Shusin Koyo*, który ukształtował się z feudalnej zależności z przełomu XIX i XX w. Przez całe życie przeciętny Japończyk wychodząc każdego dnia do pracy był pewny, że jutro, pojutrze, za tydzień, miesiąc, rok, dekadę i tak do emerytury, też tam pójdzie. Oczywiście wraz z większym stażem pracy pracownik otrzymywał większą pensję oraz awansował, ale przez cały czas był zatrudniony w jednej firmie. Kres dożywotniego zatrudnienia doprowadził do niepewności jutra, która przejawiała się w znacznie liberalizacji życia. Proces ten przejawia się najlepiej w „polityce” rodzinnej przeciętnego Japończyka. W przeciągu ostatniego półwiecza średni wiek zawarcia małżeństwa

⁵ *Japan. Gross domestic product, constant prices, annual percent change*. International Monetary Fund, http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/01/data/dbcoutm.cfm?SD=1980&ED=2007&R1=1&R2=1&CS=3&SS=2&OS=C&DD=0&OUT=1&C=158&S=NGDP_RPCH-NG_DP_R&CMP=0&cx=71&y=8 [dostęp z dn. 4.01.2009].

⁶ *Statistical Handbook of Japan 2006*. Statistics Bureau & Statistical Research and Training Institute, <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/index.htm>, s. 137 [dostęp z dn. 10.03.2007].

⁷ *Japan. Gross domestic product...*

⁸ *Statistical Handbook of Japan 2006...*, s. 156.

⁹ *World's most expensive cities*. CNNMoney.com, http://money.cnn.com/2005/06/21/pf/costliest_cities/ [dostęp z dn. 17.03.2007].

wydłużył się do 28 lat i wzrósł o 5 lat, a w przypadku mężczyzn wydłużył się do 30 lat wzrastając o 4 lata¹⁰. Dodatkowo Japonki decydują się coraz później na urodzenie dziecka, obecnie pierwsze dziecko rodzą w wieku 29 lat, co oznacza wzrost o 4 lata w porównaniu do 1970 r.¹¹ W przeciągu ostatnich 30 lat nastąpił także spadek liczby zawieranych małżeństw z 10 do 6 na tysiąc mieszkańców, połączony ze wzrostem rozwodów z 1 do 2 na tysiąc mieszkańców¹². W ostatnich latach w Japonii stał się popularny standard życia określany z języka angielskiego *DINKS* – „dwie pensje, zero dzieci” (*double incom, no kids*)¹³. Czynniki te wywarły zdecydowanie negatywny wpływ na sytuację demograficzną Japonii, którą możemy określić mianem „starzenia się i wymierania społeczeństwa”. Ocenia się, że do roku 2050 Japonia będzie liczyć 100 milionów mieszkańców, podczas gdy obecnie 127 milionów, co oznacza spadek populacji o 21%. Zwiększeniu także ulegnie procent społeczeństwa znajdującego się w wieku poprodukcyjnym. Obecnie około 23% japońskiego społeczeństwa stanowią osoby powyżej 65 roku życia, w 2050 r. będą one stanowiły 36%. Jednocześnie zmniejszy się liczba Japończyków w wieku produkcyjnym z 65% do 54%, jak i wieku przedprodukcyjnym z 13% do 11%¹⁴. Tragiczna sytuacja demograficzna wydaje się być nie do zahamowania, skoro przyrost naturalny wynikający z „polityki” rodzinnej jest ujemny i wynosi -0,02%¹⁵.

Zubożenie społeczeństwa oraz liberalizacja życia doprowadziły do uwidocznienia starych lub pojawienia się całkiem nowych patologii społecznych. Na pierwszym miejscu na pewno należy odnotować wzrost przestępczości. W ciągu minionych dwudziestu lat wskaźnik ten powiększył się o 900 przestępstw notowanych na 100 tys. mieszkańców, z 1 300 przestępstw w 1986 r. do 2 200 w 2005 r.¹⁶ Coraz bardziej stał się widoczny problem biedy części społeczeństwa. W 2003 r. rząd Japonii po raz pierwszy w swoich dziejach przekazał 23 miliony dolarów pomoc dla bezdomnych¹⁷.

Powagę sytuacji najlepiej oddają słowa profesora Nakanishi: „Kiedy gospodarka japońska przestała być przedmiotem dumy narodowej, Japonia uzyskała wątpliwy zaszczyt bycia numerem jeden [w tym regionie] pod względem stopnia deprawacji, plasując się w rankingu upadku narodowej moralności tuż za Stanami Zjednoczonymi”¹⁸. Wśród przejawów upadku profesor Nakanishi na pierwszym miejscu stawia *Enjo Kosai*, czyli prostytutkę trzynasto- czternastoletnich dziewczyn z dużo starszymi mężczyznami. Do tej sytuacji japoński system sprawiedliwości wydaje się być całkowicie nieprzygotowany, gdyż w niektórych częściach Japonii, także Tokio, stosunek seksualny z osobą poniżej 15 lat nie jest zakazany.

Zakończenie

Podsumowując, kryzys gospodarczy z lat 90. wywarł na japońskim społeczeństwie zdecydowane piętno. Obecna sytuację możemy porównać do tej z okresu po II wojnie światowej, kiedy to po militarnej klęsce Japonia straciła przedmiot dumy narodowej. Na początku XXI w., kiedy sytuacja się powtórzyła, Japonia musi poszukać nowego przedmiotu dumy narodowej, który

¹⁰ *Statistical Handbook of Japan 2006...*, s. 16.

¹¹ *Loc. cit.*

¹² *Loc. cit.*

¹³ E. Potocka, *Japonia. W cieniu kryzysu. Przemiany wewnętrzne w ostatniej dekadzie XX w.*, [w:] *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku*, red. K. Gawlikowski, Warszawa 2004, s. 251.

¹⁴ *Statistical Handbook of Japan 2006...*, s. 10.

¹⁵ *Ibidem*, s. 13.

¹⁶ *Ibidem*, s. 175.

¹⁷ E. Potocka, *op. cit.*, s. 249.

¹⁸ *Ibidem*, s. 257.

zastąpi chwałę płynącą z gospodarki. Tym przedmiotem ma się stać aktywna polityka zagraniczna, uwieńczona przyjęciem do Rady Bezpieczeństwa ONZ jako stałego członka. Do tej pory, w wyniku uwarunkowań po II wojnie światowej, Japonia była nazywana „dyplomatycznym karlem”, mimo iż płaci najwyższą składkę na ONZ. Zmianie także ma ulec podejście do armii. Po II wojnie światowej Stany Zjednoczone w obawie przed remilitaryzmem, zakazały w narzuconej konstytucji posiadania przez Japonię sił zbrojnych. Jednak zmiana sytuacji podczas Zimnej Wojny sprawiła, iż pod naciskiem Stanów Zjednoczonych Japonia utworzyła Japońskie Siły Samoobrony. Obecnie Japonia podjęła wysiłki na rzecz przemiany ich w normalne siły zbrojne. Zresztą dysponując piątym budżetem wojskowym na świecie oraz zaawansowaną technologią, Japońskie Siły Samoobrony są siłami obronnymi tylko z nazwy. Japonia zamierza coraz częściej wysyłać je poza granice kraju, jednak w przeciwieństwie do I połowy XX w. – w celach pokojowych.

Zmianie ulega także system wartości. Obecnie w japońskiej szkole zaczęto uczyć takich cech jak indywidualizm, kreatywność, przedsiębiorczość¹⁹. Wcześniej niestety starano się je tępić. Z konserwatywnego nacisku na grupę, gdy ceni się ją wyżej od jednostki, następuje przejście na liberalną jednostkę z jej wolnością.

¹⁹ *Ibidem*, s. 254.